«تقریب» مذاهب از چه زمانی شکل گرفت و موانع آن چه بود

مدخل «تقریب» در «دانشنامه جهان اسلام» به بیان تعریف تقریب مذاهب اسلامی و سیر آن از بدو شکل گیری تا امروز می پردازد.

در بخش‌هایی از این مدخل که در جلد 7 دانشنامه جهان اسلام به چاپ رسیده آمده است:

تقریب، تلاش علمای اسلامی برای نزدیک کردن پیروان مذاهب اسلامی . تقریب در مفهوم عام، جنبش نزدیکی ادیان است و در مفهوم خاص، حرکتی است که علمای مذاهب اسلامی آن را پایه گذاری کرده اند و هدف از آن نزدیک ساختن شیعیان و اهل سنّت به یکدیگر و رفع اختلاف و گاه خنثی کردن دشمنی مسلمانان به منظور متحد کردن آنان است. در تاریخ اسلام تلاشهایی که برای تحقق این امر صورت گرفته، غالباً جنبه فرهنگی یا سیاسی داشته است. تلاشهای حکام و سلاطین در این راه چون آمیخته با اهداف و اغراض سیاسی بوده راه به جایی نبرده است. برای نمونه، پیشنهاد منصور، خلیفه دوم عباسی به مالک بن انس، پیشوای مذهب مالکی، برای اعلام کردن کتاب او به عنوان تنها منبع رسمی و مشروع در جامعه اسلامی، با مخالفت مالک روبرو شد.

مأمون برای رفع مناقشات مذهبی، مجالس متعددی تشکیل می داد که در آن پیشوایان و عالمان هر مذهب در باره مسائل مختلف بحث می کردند، ولی حمایت مأمون از معتزله این جلسات را بی نتیجه کرد.

نادرشاه افشاردر مجلسی که در 1148 با حضور نمایندگان تمام طبقات ایران در دشت مغان بر گزار شد، شرط پذیرفتن سلطنت را ترک سبّ سه خلیفه اول و احتساب مذهب شیعه جعفری به عنوان مذهب پنجم در کنار مذاهب چهارگانه اهل سنّت، اعلام کرد و نمایندگانی به عثمانی فرستاد و همکاری آنان را در این امر خواستارشد. وی به رغم جنگهای ایران و عثمانی و تجاوز نیروهای عثمانی به مرزهای ایران، برای وحدت شیعه و سنّی تلاش نمود و در 1156 پیشنهاد کرد که علمای برجسته شیعه و شیخ الاسلام عثمانی، عبداللّه سُوَیدی، مجلس بحث و گفتگویی در بغداد تشکیل دهند، اما با مخالفت علمای شیعه و کارشکنی و بدگمانی شیخ الاسلام عثمانی این اقدام بی نتیجه ماند.

سیدجمال الدین اسدآبادی در اوایل سده چهاردهم، موضوع اتحاد اسلام را در مقالاتش در مجله عربی زبان عروه الوثقی مطرح و اندیشه های خود را با استفاده از حمایت مسئولان کشورهای اسلامی تشریح می کرد. با تعطیل عروه الوثقی، این موضوع مدتی مسکوت ماند و با دعوت سلطان عبدالحمید دوم عثمانی از سیدجمال الدین برای فعالیت در راه تحقق اتحاد اسلام دوباره مطرح شد. هر چند که به سبب بروز مخالفتها و مبهم بودن اغراض عبدالحمید این امر تحقق نیافت.

نخستین جمعیت تقریب بین ادیان در 1303 تشکیل شد. پس از تعطیل عروه الوثقی، محمد عبده به بیروت رفت و با همکاری کسانی چون ابوتراب ساوجی و میرزا محمدباقر بواناتی، «جمعیه التقریب بین اهل الاسلام و اهل الکتاب » را تأسیس کرد که بعدها اشخاصی از ایران و عثمانی و انگلیس و هندوستان به آن پیوستند. مدت فعالیت این جمعیت کوتاه بود.

در 1317 ش / 1938 یک روحانی ایرانی به نام محمدتقی قمی از ایران به مصر مهاجرت کرد و در قاهره «دارالتقریب بین المذاهب الاسلامیه » را تشکیل داد که مهمترین اقدام در راه تقریب علمی بود. او خود به عنوان دبیر کل مادام العمر این جمعیت بر گزیده شد.

سرانجام در روند کار جمعیت خلل ایجاد کرد و قمی از مصر خارج شد، ولی در 1325 ش / 1946 به مصر بازگشت و کار خود را از سر گرفت.

دارالتقریب محل گردهمایی دانشمندان و روحانیان شیعه و سنّی شد. کسانی چون محمدعلی علوبه پاشا (دانشمندی که بعداً به ریاست جمعیت بر گزیده شد)، شیخ عبدالمجید سلیم (رئیس هیئت فتوای دانشگاه الازهر)، حاج امین حسینی (مفتی اعظم فلسطین)، شیخ محمدعبداللطیف (مفتی وزارت اوقاف)، شیخ محمدعبدالفتاح عنانی (رئیس مذهب مالکی)، شیخ محمود شَلْتوت (عضو هیئت کبارالعلماء حنفی)، حسن البَنّا (رهبر جمعیت اخوان المسلمین)، قاضی محمدبن عبداللّه امری (نماینده شیعه زیدیه یمن) و برخی دیگر از اعضای این جمعیت بودند. بعدها شیخ محمدحسین کاشف الغطاء و سیدهبه الدین شهرستانی و سیدعبدالحسین شرف الدین، هر سه از علمای برجسته شیعه نیز به این جمعیت پیوستند.

آیت اللّه حاج آقا حسین بروجردی مرجع تقلید شیعیان از اهداف و مرام این جمعیت حمایت کرد و آنان را از حمایتهای مالی و معنوی خود بهره مند ساخت.

اندیشه آیت اللّه بروجردی در باره تقریب به مناسبات دوستانه و مکاتبات بروجردی و شلتوت، به صدور

فتوای تاریخی معروف شلتوت مبنی بر به رسمیت شناختن مذهب شیعه انجامید و دارالتقریب گاه از حمایت رهبران سیاسی کشورهای اسلامی نیز برخوردار می شد.

مهمترین دستاورد دارالتقریب پی ریزی راههای عملی اتحاد مسلمانان بود. در مجله رساله الاسلام، که از 1328 تا 1351 ش / 1949_1972 به تناوب فعالیت می کرد، دیدگاهها و راه حلهای علمای برجسته اسلامی در این باره به چاپ می رسید. در این مقالات تحقیقی، نویسندگان شیعه و سنّی می کوشیدند با ارائه مشترکات شیعیان و اهل سنّت و تبیین جوهر اصلی دین به هدف خود دست یابند. بحث در باره اجتهاد و نقش آن در پیدایی مذاهب گوناگون اسلامی و تأثیر رهیافتهای مختلف تفسیری و حدیثی و غیره بر آن، در نهایت به پیدایی فقه مقارن (تطبیقی) انجامید.

صدور فتوای شلتوت در هفدهم ربیع الاول 1378 مبنی بر جواز پیروی از مذهب شیعه امامیه همانند چهار مذهب فقهی اهل سنّت، بزرگترین اقدام عملی در راه تقریب به شمار می آید. نشر مقالات و کتب متعدد، برای تنزیه شیعیان از برخی اتهامات ناروا و نشان دادن چهره ای صحیح از مذهب شیعه، از دیگر اقدامات دارالتقریب بود. کتابهای الحج علی المذاهب، المختصر النافع، و تذکره الفقهاء (از کتب فقهی شیعه)، وسائل الشیعه (کتابی حدیثی و از مهمترین مآخذ فقه شیعه)، و حدیث الثقلین به همین منظور چاپ شد. علاوه بر آن، با توجه به جایگاه تفسیر در علوم اسلامی، تفسیر مجمع البیان طبرسی از تفاسیر شیعه و تفسیر شلتوت از تفاسیر اهل سنّت به چاپ رسید. تدریس فقه شیعه در دانشگاه الازهر در کنار سایر مذاهب فقهی و نیز تغییر برخی قوانین مصر طبق مذهب شیعه (از جمله قوانین طلاق و خانواده)، در زمان ریاست شلتوت در الازهر به عنوان مفتی اعظم اهل تسنن صورت گرفت.

سرانجام وهابیون از این اقدامات ِ دارالتقریب انتقاد کردند و آن را طرح مؤسسه شیعی دارالتقریب برای تغییر دادن مذهب تسنن به تشیع قلمداد نمودند.

موانع سیاسی، بویژه تفرقه افکنیهای آشکار و پنهان دولتهای استعماری غربی، و بدفهمی عمومی از اقدامات دارالتقریب و هدف

آن، مانعی دیگر بر سر راه تقریب بود و با آنکه این جمعیت، اصول و مواضعش را اعلام کرده بود، عده ای همواره هدف آن را سنّی کردن شیعیان یا شیعه کردن سنّیان می دانستند.

این موانع سبب شد که بتدریج از فعالیتهای دارالتقریب کاسته شود. سرانجام شیخ محمدتقی قمی مصر را

به قصد پاریس ترک کرد و در 1369 ش در همانجا درگذشت.

در دهه 1370 ش، برخی مؤسسات یا افراد علاقه مند به دارالتقریب و اصولاً اندیشه تقریب، مقالات مندرج در شصت شماره رساله الاسلام را منتشر کردند، از جمله بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی با همکاری مجمع التقریب بین المذاهب الاسلامیه در 1370 ش دوره کامل آن را چاپ کرد. برخی نیز گزیده ای از مقالات آن را به صورت کتاب منتشر کردند، از جمله : محمد محمد مدنی (دعوه التقریب من خلال رساله الاسلام، قاهره 1966)؛ عبدالکریم بی آزار شیرازی (الوحده الاسلامیه اوالتقریب بین المذاهب السبعه، بیروت 1975 و آینه همبستگی، تهران 1355 ش)؛ عبداللّه محمدتقی قمی (دعوه التقریب : تاریخ و وثائق، قاهره 1991)؛

و شیخ عبداللّه علایلی (نحو مجتمع الاسلامی الموحّد : مسئله التقریب بین المذاهب الاسلامیه، اُسَس و منطقیات، بیروت 1994).

در 1369 ش، به ابتکار آیت اللّه سیدعلی خامنه ای «مجمع تقریب بین مذاهب اسلامی » به وجود آمد. این مجمع عهده دار تلاشهای تقریبی در جهان اسلام است و همه ساله با شرکت اندیشمندان اسلامی، در ایران یا دیگر کشورهای اسلامی همایشهای وحدت بر گزار می کند. مجله رساله التقریب (به زبان عربی، چاپ تهران)، ترجمان (ارگان) مجمع تقریب، از 1371 ش فعالیت خود را به منظور ایجاد روح وحدت اسلامی در میان ملل مسلمان آغاز و آثار اندیشمندان اسلامی را منتشر کرده است .

جمهوری اسلامی ایران از آغاز پیروزی انقلاب اسلامی (22 بهمن 1357) تاکنون به وحدت و تقریب مسلمانان و پیشگیری از هر اقدام تفرقه انگیز، توجهی ویژه کرده است . جدالها و تعصبات از موانع مهم تقریب مذاهب بوده است . جمهوری اسلامی ایران برای رفع بدبینیها و تحریفها و تهمتها اقدامات گوناگونی کرده که از آن جمله است : اعلان 12 تا 17 ربیع الاول هر سال (ایام ولادت پیامبر اسلام) به عنوان هفته وحدت ؛ اهتمام وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در جلوگیری از نشر کتابهای تفرقه آمیز (بی آزار شیرازی، 1370 ش، ص 57؛ نیز برای نمونه اقدامات رجوع کنیدبه مشکینی، ص 13) صدور فتوای امام خمینی(ره) مبنی بر لزوم نماز جماعت گزاردن شیعیان همراه با سایر مسلمانان در مراسم حج و تأسیس دانشگاه مذاهب اسلامی در تهران، که در آن فقه جعفری، زیدی، حنفی، مالکی، شافعی، حنبلی و اِباضی تدریس می شود.

در پی چند دهه فعالیت مستمر متفکران و علاقه مندان اندیشه تقریب و تلاش برای ایجاد «جهان بینی

مشترک برای تمام امت اسلامی»، اندیشه وحدت اسلامی در میان بیشتر مسلمانان مطرح شده است و مؤسسات اسلامی برای تحقق آن تلاش می کنند.

اطلاع از اندیشه های واقعی مذاهب دیگر به دور از نسبتهای ناروایی که به هریک از آنها داده شده و پرهیز از مطلق نگری

و آگاهی از علل تفرقه و اختلاف هدفی است که می توان با روش «تقریب علمی» به آن دست یافت.

به گزارش مهر، بنیاد دائره المعارف اسلامی نهادی است غیر انتفاعی که هدف اصلی آن تدوین و نشر دانشنامه جهان اسلام است. این بنیاد در سال 1362 در تهران توسط آیت ا سید علی خامنه ای تاسیس شد و در حوزه مطالعات جهان اسلام و ایران فعالیت خود را آغاز کرد و به تدریج به یکی از کانونهای اصلی و معتبر دانشنامه نگاری در قلمرو جهان اسلام تبدیل شد. تاکنون 18 جلد از دانشنامه جهان اسلام به همت این بنیاد منتشر شده است.

ریاست عالی بنیاد؛ مقام معظم رهبری و مدیرعامل آن دکتر غلامعلی حداد عادل است.

خبرگزاری مهر